

Gabriel Andrés, *Relaciones de fiestas barrocas: Valencia. Textos y estudios*, Editorial Académica Española, Saarbrücken, 2011, 277 pp.

Les festes, tant civils com eclesiàstiques, van constituir a tot Europa un dels fenòmens més característics del Barroc. Les tipificava la seva autoria i la seva participació, summament col·lectiva i la seva plasmació multidisciplinària. A Espanya van erigir-se en una temàtica important de les relacions de successos, el principal mitjà de comunicació de l'època. Per al cas de Catalunya, tenim el llibre, dirigit per Albert García Espuche, *Festes i celebracions. Barcelona 1700* (Ajuntament de Barcelona, 2010), el qual parla tant de les festes com dels reportatges d'aquestes continguts en relacions de successos. Per al cas valencià, ara ja podem donar la benvinguda al llibre de Gabriel Andrés.

Els dos casos —el barceloní i el valencià— són sorprenentment diferents. A Barcelona, al llarg dels segles XVI i XVII, es van publicar moltes dotzenes de relacions relativament curtes (normalment de 4 o de 8 pàgines) de les innombrables festes celebrades a la ciutat, i poquíssimes relacions de més de 100 pàgines. Al contrari, a València, a més de les relacions curtes, van proliferar el que Gabriel Andrés denomina «relaciones extensas de fiestas» (p. 4), o sigui, relacions de fins a més de 600 pàgines, les quals potser es mereixerien més aviat el nom de *llibres de festes*. Mentre que les relacions curtes de festes es limiten normalment a ser reportatges més o menys detallats dels principals esdeveniments, els llibres de festes típicament inclouen, a més, versos composts per a les justes que se celebraven en aquelles ocasions, els textos de comèdies que de vegades s'hi posaven en escena, i els sermons que s'hi predicaven. Sobretot en el cas valencià, els llibres solien incloure també il·lustracions dels carros fantasiosos i de l'arquitectura efímera —piràmides, arcs triomfals, etc., decorats amb figures mitològiques i missatges xifrats en jeroglífics i emblemes— que marcaven les rutes de les processons.

Tal com precisa Andrés (pp. 5-6), conflueixen en els llibres de festes valencians modalitats literàries i editorials diverses, com ara els reportatges preperiodístics de les

relacions, el gènere corogràfic, els volums de sermons i les recopilacions del material de certàmens poètics, a més d'històries hagiogràfiques i emblemàtica. A través de les descripcions dels carros i de les decoracions, de la indumentària dels protagonistes i de les il·luminacions nocturnes i focs artificials que acompanyaven les festes, aquests llibres pretengueren, tal com comenta Andrés (p. 42), arribar a reflectir esdeveniments volgudament i espectacularment multimèdia.

Fins i tot per als valencians que haguessin presenciat una festa, el llibre pertinent no hauria estat tan sols un recordatori, sinó una explicació dels significats d'allò que havien vist i sentit. Àdhuc un autor experimentat en la matèria era capaç de confessar, com ho feia Juan Bautista de Valda, que havia hagut de demanar als seus autors l'explicació d'un altar dissenyat pels jesuïtes per poder donar-ne raó en el seu llibre (p. 19).

Especialment a València, la gran despesa que representava l'organització de les festes més llüides incloïa l'important suma que significava aplegar els materials per a la publicació del llibre corresponent, i sobretot l'alt cost dels gravats, mentre que a Barcelona la memòria impresa de les festivitats es feia, amb molt poques excepcions, en un nivell força més modest i econòmic.

El llibre de Gabriel Andrés, basat en la seva tesi doctoral (defensada a la UNED l'any 2002), està dividit en dues parts: primerament, sis estudis dedicats a temes clau dels llibres de festes; a continuació, un repertori bibliogràfic molt detallat de vint dels llibres de festes valencians més importants publicats entre 1599 i 1692. Les festes que donaren lloc a aquests llibres foren, d'una manera aclaparadora, festes eclesiàstiques, sobretot en honor de sants (sant Lluç, sant Joan de Mata, sant Feliu de Valois), de beatificacions (Lluís Bertran, Tomàs de Villanueva), de canonitzacions (Ramon de Penyaforç, Teresa de Jesús, Vicent Ferrer, Lluís Bertran, Pasqual Bailón), de trasllats de relíquies, i de la Immaculada Concepció (els anys 1623, 1653 i 1663). Les úniques festes seglars valencianes que motivaren llibres són les del casament de Felip III (1599) i les del quart centenari de la conquesta de València (1640).

Quatre dels sis assaigs que preludien el repertori bibliogràfic ja s'havien publicat amb anterioritat en forma d'articles. Són els que tracten dels llibres de festes barroques en general, de les descripcions de focs artificials que ofereixen molts d'aquests llibres, de les representacions teatrals que s'hi descriuen, i de la presència de l'emblemàtica, que jugà un rol tan important, tant a les festes com als llibres. El fet que tots quatre assaigs, apareguts en publicacions d'accés fins a cert punt difícil, es reuneixin aquí, posats al dia, juntament amb dos assaigs inèdits —sobre els poemes i sobre els sermons

dels llibres de festes— fa que la part introductòria del llibre constitueixi un estudi imprescindible dels principals aspectes del gènere.

Quant a l'evolució dels llibres de festes valencians, Andrés assenyalava que, per més que a principis del segle XVII abundaren llibres en vers, al llarg del segle es consolidaren els escrits en prosa. Andrés remarca sobretot la presència d'una prosa cada vegada més enginyosa i estilitzada, més imbuïda amb l'emblemàtica i amb els recursos de la retòrica homilètica. La llengua i la iconografia utilitzades en aquestes festes, i reflectides en els corresponents llibres, es combinen «en característica sinestesia y complicidad barrocas» (p. 8), de manera que molt sovint els diferents mitjans explotats en l'escenificació de les festes —sermons, comèdies, poesia, decoració visual, pirotècnia— comparteixen les mateixes imatges, la temàtica i els motius. L'auge del gènere al llarg del segle XVII perfeccionà així un mitjà importantíssim per a la reafirmació dels valors ideològics del poder, sobretot de l'Església.

El repertori bibliogràfic, que ocupa la segona meitat del llibre, representa una veritable labor d'amor a la minuciositat descriptiva. Conté una descripció bibliogràfica immaculada dels vint llibres de festa valencians del segle XVII, juntament amb informació sobre la localització d'exemplars i sobre edicions modernes d'aquests. Però, a més, detalla els certàmens, sermons, etc. que hi figuren, i també cadascuna de les composicions poètiques que contenen, incloent-hi el nom de l'autor, la mètrica utilitzada, la temàtica i el primer vers de la poesia, i la pàgina del llibre on s'ubica. I cal notar que un sol llibre de festes valencià pot contenir fins a més de quatre-cents poemes!

El llibre es completa amb una cinquantena de pàgines d'índexs dels noms de persones que figuren als llibres (sobretot, poetes i predicadors), de primers versos de poesies, i de lemes emblemàtics, a més d'una dotzena de pàgines de bibliografia. La vàlua de l'índex de poemes es pot endevinar pel fet que fa referència a més de dues mil composicions i que inclou poemes en castellà, llatí i català, com també en grec, italià i portuguès, juntament amb poemes escrits en més d'un sol idioma. Quant als autors, n'hi ha que són escriptors de primera línia (entre els quals figuren notablement membres de l'«Academia de los Nocturnos»), però també n'hi ha molts de segona fila, desconeguts, o bé anònims. A l'índex, hi figuren no tan sols poemes recitats als certàmens o durant les festes, sinó també poemes murals, o sigui penjats dins i fora dels edificis on s'escenificaven les festes, a la vista del públic, i que es mencionen als llibres de festes. (Curiosament, mentre a la primera meitat del segle XVII Andrés registra només un 2,6% de poemes escrits en català, a la segona meitat del segle en comptabilitza un 10%.)

Relaciones de fiestas barrocas: Valencia ens ofereix, doncs, una importantíssima introducció al món festiu d'una de les ciutats més decididament dedicades a les celebracions públiques del Barroc i, a més, una de les que més les va promocionar i eternitzar a través de la impremta. Al mateix temps, ens presenta un exemple modèlic per a descriure i fer manejables els seus riquíssims continguts literaris. Els sis assaigs introductoris sintetitzen les característiques dels llibres de festa valencians; el repertori bibliogràfic i els índexs, al seu torn, són un generós regal que permetrà a futurs investigadors seguir amb facilitat moltes pistes sobre la festa barroca espanyola.

HENRY ETTINGHAUSEN
University of Southampton

Vicent SIMBOR, *Joan Fuster: el projecte de normalització del circuit literari*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2012, 312 pp.

«Fuster manifasser». Fa uns anys em rodava pel cap la idea d'escriure un paper amb aquest títol: «Fuster manifasser». La culpa va ser del suecà Víctor G. Labrado, escriptor estimable i estimat. Conversador infatigable com és, trau la paraula *manifasser* a flor de garola així que pot, amb un hàbil desplaçament semàntic que l'empelta de virtut i compromís; fins a l'extrem de reivindicar, ben seriosament (o no), la importància que ara com ara tindria, al rodal valencià, constituir una mena de *societat* o *club de manifassers* eficients, expeditius, inspirats. «El país necessita manifassers. *Fulanos* —i *fulanes*— que sachsen una mica *la cosa*: que involucren gent, que òbriguen mercats, que agiten iniciatives; que munten i dinamitzen concerts, teatres, llibres, pel·lícules, videojocs, webs, cursos, periòdics, ràdios, teles, revistes, festes, saraus. Xe, *manifassers* com cal...». I acaba sentenciant, l'amic Labrado, per il·lustrar i deixar la idea clara: «Veus? Fuster... Fuster va ser un gran *manifasser* del seu temps».

Efectivament, en el context valencià contemporani, el de Fuster va ser un cas únic en la prodigiositat per a llegir i escriure; per a pensar i fer pensar; per a inquietar, encuriosir, vitalitzar. Va ser, per dir-ho a la manera del meu paísà Vicent Martí, una *colossal propina* d'ofici literari, erudició i intel·ligència. Però també un manifasser impagable, infatigable, fascinant. El fet mereixia ser reivindicat: en l'apassionant aventura de reconstrucció cultural col·lectiva, la contribució estratègica de Fuster per

a la normalització del circuit literari va ser determinant; en la formació, l'estímul i la promoció de nous creadors; en el llançament i la consolidació de projectes editorials; en la connexió amb els intel·lectuals i les plataformes de l'exili; en la creació i el manteniment de revistes; en l'organització i la rendibilització d'esdeveniments i premis literaris; en la construcció de ponts d'unió entre les diferents regions del domini lingüístic; en la recerca i l'obertura de tota mena d'esclerxes allà on les circumstàncies, la censura i la incipient permeabilitat del règim franquista ho feien possible. Sobre això, en part, va el llibre que Vicent Simbor acaba de traure en la «Càtedra Joan Fuster», de Publicacions de la Universitat de València: sobre els tentacles d'aquest «Fuster manifest», impressionants per l'extensió i l'adherència, que han atrapat —i continuen atrapat— milers de lectors, i que al seu moment van ser també capaços de seduir i convèncer un bon grapat de persones i institucions per a fer realitat, partint de la pràctica indigència, la il·lusió —sens dubte quimèrica a mitjan segle xx; aproximadament real en els nostres dies— d'una literatura catalana normal i homologable a la resta de les literatures occidentals.

Ja en un llibre anterior de la «Càtedra Joan Fuster», curat pel mateix Vicent Simbor, *Joan Fuster: relacions personals, relacions literàries*, teníem l'ocasió de veure abundoses informacions que evidenciaven l'estretíssima relació de Fuster amb noms tan rellevants per a les lletres catalanes contemporànies com els d'Albert Manent, Rafael Tasis, Antoni Comas, Joaquim Molas, Josep Carner, Carles Riba, Llorenç Villalonga, Josep Iborra, Enric Valor, Xavier Casp, Salvador Espriu, Pere Quart, Sanchis Guarner, Joan Triadú o Josep Pla. Ara, en aquest nou treball directament eixit del teclat i els budells informàtics del professor Simbor, tenim l'oportunitat de constatar i confirmar l'enorme impacte del manifest Fuster en la història de la literatura catalana. I, això, amb el benefici afegit d'una prosa acadèmica, la de Simbor, que flueix per les pàgines del llibre amb la naturalitat d'un riu cabalós travessant terres fèrtils de coneixença.

En efecte, *Joan Fuster: el projecte de normalització del circuit literari* exhibeix el coneixement i l'experiència que el catedràtic Vicent Simbor ha anat acumulant en la dolça maduresa professional que aporten vora quaranta anys d'investigació. En aquest sentit, un dels punts forts que més mereixen ser destacats d'aquest últim *Fuster* de Simbor és el contrapunt, per al propi discurs, d'una exquisida i oportuna documentació que esporga, analitza i suca, amb fruïció i amenitat, tant en l'obra assagística i acadèmica de l'escriptor suecà, com en les entrevistes, els articles en premsa i —amb extraordinari rendiment— l'oceànic epistolari fins ara editat. L'estudiós d'Alginet, a

fi de fonamentar i il·lustrar les dades, els arguments i les reflexions, espigola les cartes intercanviades per Fuster amb Xavier Casp, Vicenç Riera Llorca, Carles Salvador, Agustí Bartra, Vicent Ventura, Joaquim Maluquer, Santiago Bru, Vicent Andrés Estellés, Joaquim Molas, Albert Manent, Jordi Maluquer, Manuel Ortínez, Rafael Tasis, Manuel Sanchis Guarner, Miquel Adlert, Domènec Guansé, Jaume Vidal Alcover, Joan Sales, Joan Coromines, Joan Triadú, o amb ell mateix, quan era alumne d'últim curs de Filologia Catalana en la Universitat de Barcelona i el professor Antoni Comas li va recomanar que s'hi posara en contacte epistolar per a l'assessorament d'un treball sobre les causes del fracàs de la Renaixença valenciana. I el cas és que l'esforç d'indagació fet per Simbor permet reconstruir, davant mateix dels ulls del lector, els estratagemes i les maniobres, les intermediacions i els treballs, els posicionaments i les confabulacions que Joan Fuster va protagonitzar en relació amb «el projecte de normalització del circuit literari».

La primera part de l'estudi mostra i demostra, altrament, l'habilitat, el compromís i la dedicació de Fuster en els fronts més diversos de la batalla per la reconstrucció literària i cultural. Simbor repassa, d'aquesta manera, qüestions que van des de la implicació de l'autor suecà amb les revistes d'exili *Pont Blau* i *La Nostra Revista* (amb Vicenç Riera Llorca, també gran manífester, com a interlocutor), fins al compromís amb els artistes Andreu Alfaro, Joan Ponç, Antoni Miró, Antoni Tàpies, Manuel Boix, Rafael Armengol o Artur Heras, tot passant per la manera personal en què es va involucrar amb el moviment de la Nova Cançó, que va saber entendre ben important per a la seducció i la conquesta de nous públics: més enllà de l'aval i la promoció de Raimon —l'ascendència fusteriana hi va ser determinant—, s'hi comenten el suport i la redacció de papers per a autors i grups com Ovidi Monllor, Lluís Llach, Lluís el Sifoner, Marian Alberó, Fèlix Estop, Carles Barranco, Al Tall o Els Pavesos; o, fins i tot, la intermediació familiar que va arribar a fer en el cas de Maria del Carme Girau, amb l'anècdota deliciosa d'una entrevista personal «amb els seus papàs», a Simat de Valldigna, per «supervisar la seva producció» i persuadir-los que «la nena i les cançons de la nena són importants».

També trobem, en aquesta primera part, el testimoni de Fuster assessorant i corregint els textos de Santiago Bru, el qual no s'està de recordar que «després de tot, tu tens la culpa que jo faça ara versos en valencià»; o també els d'un Estellés que, a finals dels anys cinquanta, acabada de redactar la primera versió de *La clau que obri tots els panys*, li n'envia els originals i li demana amb complicitat: «¿Voldràs mirar la

cosa ortogràfica, tot allò que em vares dir?». La imatge que Simbor ens proveeix de Fuster és, en suma, la d'una vertadera autoritat que, al marge dels circuits acadèmics oficials i de l'atmosfera resclosida de les institucions, assumeix les funcions d'una universitat privada, popular, alternativa i altruista, que des del mític número 10 del carrer Sant Josep de Sueca dóna consells, impulsa iniciatives, allibera estudiants, orienta recerques i esperona projectes cívics. L'epistolari amb els professors de la Universitat de Barcelona Joaquim Molas i Antoni Comas, sense anar més lluny, delata que en efecte ca Fuster esdevenia un veritable centre d'extensió universitària per a la formació dels valencians que estudiaven filologia a Barcelona. Així doncs —Simbor ens ho fa veure— no era estrany que Fuster, en una carta de 1964, es preocupara d'escriure al primer: «Fa temps vas insinuar-me que convindria trobar alguna persona que exhumes, pacientment i desinteressada, no sé quins poetes subalterns de la València de darreries del XVIII [...]. He trobat la persona útil: una noia que prepara la tesina de llicenciatura. Probablement faria el que jo li aconsellés». I no menys normal era que, en una carta de 1967, el segon li poguera escriure, per exemple: «hi ha una noia a la Facultat que potser farà una tesi sobre la personalitat del bisbe Climent. Si es decideix, segurament et vindrà a veure».

Els qui van tenir el privilegi de freqüentar la companyia i la paraula de Fuster han bromejat sovint que sa casa era el local més barat i que més tard tancava de tota la Ribera. I així ho corrobora el curiós i divertit testimoni epistolar que Vicent Simbor reporta: una carta de l'any 1966 al seu valedor, amic i còmplice Joaquim Maluquer —un altre manifasser gran reserva!—, en què explica: «Sort que el malalt [el pare de Fuster] s'ha conservat de manera discreta, i excepte les habituals molèsties nocturnes, no m'ha donat massa maldecaps. I així he pogut atendre les incessants peregrinacions que s'han concentrat a casa durant quinze dies llargs. Calculo que el terme mitjà diari de visites ha estat de quatre, i el terme mitjà de persones per visita, de cinc. No exagero. Acabava les jornades terriblement fatigat, de tant de xerrar. Com a l'arca de Noè, hi han vingut almenys un parell d'animals de cada espècie: des de xinesos (en el sentit metafòric del terme) fins a eclesiàstics. He impartit abundància de tot: benediccions, consells, indulgències, tabac, copes i fins algun dinar».

Amb la documentació adient, Simbor ens evoca aquest Fuster que sense eixir de casa impartia benediccions, consells i indulgències en abundància, però que tampoc no s'hi encauava. Ni de bon tros: la imatge tòpica d'un Fuster casolà i immòbil, reclòs a Sueca, queda de seguida desmentida atenent la participació activa —i en

primera línia— en aventures editorials tan importants com les d'Edicions 62, Tres i Quatre, AC o L'Estel; en l'organització i l'estratègica resolució de premis literaris (com el Sant Jordi, el Carles Riba, els Jocs Florals de l'exili, el Premi d'Honor de les Lletres Catalanes, l'històric Premi Ausiàs March de Poesia de l'any 1959, etc.); en la planificació, la viabilitat i l'elaboració de grans obres enciclopèdiques com la *Gran Enciclopèdia Catalana*, la *Història del País Valencià* o la *Gran Enciclopedia de la Región Valenciana*; en les funcions exercides com a fundador, director, col·laborador o redactor de revistes com *Verbo*, *Revista de Catalunya*, *L'Observador*, *Lletres Catalanes*, *La Quinzena*, *Canigó* o *L'Espill*; en el compromís assumit com a ponent de l'anomenat Estatut d'Elx; o, simplement, en la multiplicació d'actes socials, conferències, recitals, reunions, discursos, entrevistes, tertúlies més o menys públiques, etc.

Aquesta part inicial del llibre de Simbor —només l'acurada selecció dels documents il·lustratius i acreditatius de la increïble omnipresència de Fuster en l'estructuració del «circuit literari»— val ja l'esforç del llibre. Constitueix, tanmateix, a penes l'aperitiu d'un substancial treball que també analitza, amb pèls i senyals —amb detall, rigor, proves i raons—, les vacil·lacions quant al model de llengua literària que l'assagista va mantenir al llarg de la seua dilatada i fèrtil trajectòria, percaçant l'equilibri entre l'*unitarisme* (l'assumpció del català de Barcelona com a referent únic per al català literari) i el *policentrisme* (la incorporació de la diversitat dialectal a la creació literària). Aquesta secció de l'estudi, que abraça una setantena llarga de pàgines, contextualitza com cal les posicions de Fuster estratègicament situat entre dos focs, i per al qual distingeix una primera etapa *unitarista* (1944-1949), una segona *policentrista* (1949-1959), i una tercera d'*eclecticisme geogràfic*, amb solucions valencianes o barcelonines segons el lloc de publicació dels seus textos (1959-1992).

Per al final del volum, l'autor reserva l'aspecte que més directament l'afecta com a investigador de la literatura contemporània: el de les aportacions fetes per Joan Fuster a l'estudi, precisament, de la literatura catalana contemporània. Simbor, en aquesta última gran part del llibre (quasi cent trenta pàgines d'examen monogràfic), revisa les contribucions de Fuster a l'estudi del mercat del llibre; les consideracions i les interpretacions fusterianes sobre el primer terç del segle XIX i sobre la Renaixença (que tanta influència van exercir en concepcions, percepcions i valoracions posteriors); i, naturalment, també les aportacions crucials sobre la literatura catalana del segle XX. Particularment sucoses són les valoracions de Simbor respecte de *Literatura catalana contemporània* (1972), la primera gran història literària contemporània, per davant de

la que Joaquim Molas va dirigir. I val a dir que, en aquest punt, l'autor no s'està de posar en contrast les circumstàncies d'un Fuster treballant tot sol a sa casa de Sueca, amb les d'un Molas que tenia a la seua disposició els recursos d'una institució com la Universitat de Barcelona i un equip de 17 investigadors d'excel·lència, etc.

Tot comptat i debatut, les conclusions a què arriba Simbor no poden ser més categòriques. Per exemple: «mai cap escriptor valencià —ni principatí, ni mallorquí— havia exercit una influència tan decisiva en la conscienciació general de la urgència del redreçament d'un únic, i efectiu, circuit literari per a tots els Països Catalans». «Poques vegades en la nostra història un sol individu ha pogut irradiar tal influència». «Les aportacions a la història literària [...] han sigut tan importants que han fet girar els estudis al seu voltant», «Ningú no pot dubtar que Fuster marcà els estudis de la literatura contemporània i incidí de forma molt notable en la designació del cànon d'aquest tram històric», etc. Se'l pot permetre, Simbor, aquest to categòric en les estimacions conclusives, després de l'exhibició de dades, evidències, descripcions, citacions i raonaments en més de tres-centes pàgines. Ningú que l'acompanye en el viatge d'aquesta recerca gosaria a la fi deixar de subscriure-les. I és que el bisturí fi i precís de l'anàlisi simboriana, al final del camí, ens deixa una doble sensació reconfortant: d'una banda, perquè eximeix d'escriure —perquè ja ho ha fet en un treball excel·lent!— aquell paper de títol «Fuster manifasser»; de l'altra, perquè atorga inequívocament la raó a un bon amic, escriptor estimable i estimat, que, també ell format i conformat en «aquella màgica casa-acadèmia de Sueca», justament reivindica: «Veus? Fuster... Fuster va ser un gran *manifasser* del seu temps». Recomanabilíssim, per tant, aquest últim *Fuster* de Simbor.

JOAN BORJA I SANZ
Universitat d'Alacant

María Victoria Navas Sánchez-Élez, *El barranqueño. Un modelo de lenguas en contacto*, Madrid, Editorial Complutense / Centro de Linguística da Universidade de Lisboa, 2011, 319 pp.

El present llibre és una mostra de com molt sovint la destinació laboral dels lingüistes que fan treball de camp acaba influïent en l'elecció de les seues àrees objecte

d'estudi. Aquest és el cas de l'autora d'aquesta monografia, María Victoria Navas, que, destinada com a lectora de castellà a la Universitat de Lisboa, va anar a raure a un racó perdut de Portugal on la varietat que es parlava havia atret adesiara l'atenció dels dialectòlegs. D'aquesta manera, el *barranqueño*, que és el nom de la varietat lingüística en qüestió, un parlar de frontera entre el castellà i el portuguès, després de molts anys d'estar-hi en contacte, s'ha convertit en el tema central de la recerca d'aquesta autora.

El *barranqueño* és la parla pròpia del municipi de Barrancos, situat en la frontera peninsular meridional entre el portuguès i el castellà. A pesar de pertànyer a Portugal, els pobles veïns més pròxims són espanyols (d'Andalusia i Extremadura) i, per això, s'hi ha relacionat sempre molt, especialment amb el d'Encinasola, de la província de Huelva. María Victoria Navas, que ara treballa a la Universitat Complutense de Madrid, va passar temporades llargues a Barrancos (entre els anys 1988 i 1990) fent el treball de camp. Des d'aleshores ha publicat treballs sobre el seu objecte d'investigació (1988-2007) i el llibre que presentem ara, elaborat a partir d'un aplec d'aquestes publicacions anteriors, significa una coronació de la recerca de tota una vida.

Aquesta composició originària del llibre, però, fa que se'n ressenten, a voltes, l'estructura i el desenvolupament ordenat dels temes que s'hi tracten. Concretament, s'hi detecten algunes repeticions, certes «anades i tornades» i algunes incoherències que s'haurien pogut evitar adaptant i «llimant» una mica més els materials originaris. Per exemple, els fets històrics que ens poden ajudar a entendre com a Barrancos ha arribat a produir-se el parlar mixt que caracteritza els seus habitants es troben repartits entre el capítol primer, que és on correspon fer-ho, i el segon, on només s'hauria de parlar dels resultats lingüístics de la recerca. Així, a la p. 33 (cap. 1) se'ns diu que la delimitació definitiva de la frontera política, que deixa Barrancos dins de Portugal, no es fa fins el 1926, però, més avall en la nostra lectura, quan ja fa temps que estem endinsats al capítol segon (p. 158), descobrim, per mitjà d'una citació, que aquest fet havia ocorregut el 1891; i, encara més: dues pàgines més avant (p. 160), quedem ben sorpresos quan se'ns fa saber que això no succeeix realment fins la dècada dels 60 del segle xx. Segurament, una ordenació i una anàlisi contrastada d'aquests fets, ens hauria donat una resposta lògica, però, en provenir de diferents treballs, que s'han disposat conjuntament al volum que ressenyem, ha sobrevingut aquest inconvenient. I aquest no és un detall sense importància perquè, correctament plantejat, ens hauria ajudat a entendre l'origen i el desenvolupament del *barranqueño*, que ens costa de copsar fins que no hem ultrapassat la mitjana del llibre.

Ara bé, salvats inconvenients com el referit, el llibre constitueix una contribució fonamental a la comprensió d'aquest parlar mixt de portuguès i castellà i, per extensió, als parlars mixtos en general. Passem, per tant, a examinar la matèria que ens aporta el volum de Navas a través de l'organització amb què es presenta. Hi podem parlar de set grans apartats, entre els quals destaquen els quatre capítols canònics: el primer (26 pp.) conté una descripció geogràfica i històrica de la comunitat de parla objecte d'estudi; el segon (120 pp.) consisteix en una descripció dialectal i sociolingüística del parlar de Barrancos que, en certa manera, s'allarga en el tercer (28 pp.), que és una comparació a tres bandes entre el *barranqueño*, el castellà andalús i el portuguès meridional; finalment, el quart capítol (62 pp.) es basa en una aproximació a la literatura popular que perviu en la població *barranqueña*. Pel nombre de pàgines dedicat a cada capítol, es desprèn que el nucli del treball que examinem es troba al segon. Efectivament: així ho verifiquem quan llegim el seu contingut i, per això mateix, considerem part d'aquest nucli el tercer capítol. Fins i tot el quart, aparentment sense interès lingüístic, l'hi podríem incloure, perquè l'autora no es limita a fer-hi un estudi de cultura tradicional sinó que analitza les realitzacions orals populars des del punt de vista lingüístic. Els quatre capítols es complementen amb unes pàgines introductòries, imprescindibles perquè presenten la metodologia del treball, que hauríem esperat més àmpliament tractada en un capítol específic. Finalment, el llibre conté també una bibliografia (potser excessiva: 42 pp.) i uns annexos amb el qüestionari i altres elements necessaris per a comprendre l'abast de la recerca duta a terme.

De la lectura de la introducció deduïm que l'estudi de Navas combina tres mètodes diferents: el dialectològic, el variacionista i l'antropològic, per als quals es va valdre d'entrevistes semidirigides que duraren cadascuna una mitjana de quatre hores (!). La lectura dels annexos, però, és insuficient per a entendre amb detall els continguts de cada entrevista, el seu repartiment i el procediment per a anar-los dosificant. Tampoc no arribem a saber amb precisió quanta gent va ser entrevistada per al treball: la xifra oscil·la entre els 62 que diu l'autora mateixa que van constituir la mostra, els 30 que diu tot seguit que va entrevistar i els 39 noms que figuren al final de la introducció (no a l'annex). Evidentment, Navas hauria d'haver començat aclarint-nos el seu concepte de *mostra*, que per a ella deduïm que vol dir un primer conjunt de gent seleccionada (62), a partir de la qual, ella va fer una nova tria per a extraure els subjectes definitius (30). L'explicació dels 39 noms de la llista podria venir del fet que Navas hi inclou gent entrevistada pel professor Lindley Cintra, el seu inspirador

del treball sobre el *barranqueño* (encara que només en fa constar dos amb aquesta procedència). De tota manera, per a una població de dos milers d'habitants, ja va bé una trentena d'informadors, especialment si han estat ben distribuïts per quotes socials. Per això l'autora ens dóna, en la llista que aporta, la informació de sexe (a través dels noms de pila), edat i professió de cada subjecte entrevistat.

Si entrem ja en l'anàlisi dels capítols, ens adonem en el primer que el fort de l'autora no són ni la geografia ni la història. La qüestió geogràfica queda resolta amb l'ajuda d'uns mapes i d'una breu explicació; després s'hi afigen unes fotografies d'ambient de Barrancos, que inclouen imatges d'alguns subjectes i de la mateixa autora, i acabem capficant-nos en la història de la zona objecte d'estudi, que és de major interès per a la caracterització del *barranqueño*. Ara bé, la diacronia que se'ns facilita manca d'una ordenació temporal lògica (de l'època més reculada a la més recent) i no aconseguim de quedar-nos amb una explicació plenament satisfactòria per a entendre bé la formació del parlar actual de Barrancos. Algunes de les preguntes que ens queden sense resposta serien quin va ser el poblament inicial de la localitat (quan la conquesta cristiana) i si hi ha hagut trasbalsos poblacionals posteriors; en definitiva, ens ajudaria saber si les fronteres política i lingüística han passat sempre pel mateix lloc. No obtenim cap resposta clara i concreta a aquests interrogants i, quan esperem obtenir-ne, al final del capítol primer, en un apartat que es diu «El aislamiento como factor del mantenimiento del dialecto», quedem encara més decebutos perquè només s'hi parla de carreteres i de reforma agrària.

Encetem el capítol principal, el segon, delerosos de rebre un aclariment sobre la identitat lingüística del *barranqueño*, que desconeixem encara si és una llengua diferent del castellà i el portuguès o un dialecte molt interferit per la llengua veïna. Des que havíem llegit a la introducció, en poques línies de diferència (p. 13), primerament que era «una nueva lengua» [...], després que se'ns faria una «descripción del dialecto barranqueño» [...] i, per fi, que se'ns parlaria de «las relaciones entre el barranqueño y las lenguas limítrofes», la inquietud ens havia envaït. Aquest sentiment no minva quan comencem la lectura del segon capítol, perquè hi segueixen alternant les denominacions de «dialecto» (pp. 49 i 52) i de «lengua» (pp. 50 i 51). Per a eixir de dubtes, passem a la descripció del *barranqueño*: totes les frases d'on s'extrauen els exemples són en portuguès i, encara que no des del principi (p. 52), a partir de la p. 58 (i fins la p. 73) s'acompanyen les traduccions al castellà d'aquestes frases. Realment, la descripció del *barranqueño* consisteix a anar descobrint les marques transcòdiques del castellà inserides en el portuguès local, que és, al cap i a la fi, això mateix: *portuguès*. Per tant,

es tracta d'una descripció *dialectal* d'una varietat del portuguès amb influència de la llengua veïna, el castellà. Potser l'autora s'ha deixat emportar per alguns tòpics locals que exageren la nota d'aquesta influència, com és el cas d'aquest fragment (no debades produït en portuguès) que recull ella mateixa:

Nós aquí falamos de várias maneras. Por exemplo, de «a farinha» dizemos [a fa'ri'a] quando falamos português; [a a'rina] quando falamos barranquenho; e [la ha'rina] quando falamos espanhol.

Ara bé, la nostra autora, sense fer cas dels seus mateixos resultats, reivindica després d'aquesta citació «una política adecuada, para evitar una actitud represiva que pueda conducir a la desaparición de la *lengua*». Com a conseqüència d'aquesta reivindicació, l'Ajuntament de Barrancos va demanar el 2008 —amb un criteri més d'acord amb la recerca de l'autora— la declaració del «*Dialecto barranquenho como Património Imaterial de Interesse Municipal*». A pesar d'això, Navas s'erigeix en portaveu de la població dient que hi ha un «deseo generalizado» perquè aquesta parla local dispose d'una «gramática, una ortografía y una enseñanza reglada en la escuela». Podem compartir aquesta reivindicació quan es tracta d'una *llengua* que ha estat marginada de l'estament escolar i de la vida oficial d'un territori, però no quan és una mera varietat geogràfica, com en el cas del *barranqueño*. Una altra cosa és vigilar que l'ensenyament de la llengua estàndard (portuguesa en aquest cas) no impliqui denigrar la parla local ni crear autoodi (entre els parlants de Barrancos en aquest cas) envers la parla pròpia.

Tanmateix, malgrat aquestes petites desviacions de la tasca estricta com a lingüista, Navas compensa amb escriu el valor del llibre en la resta del capítol segon. Així, l'apartat 2 (pp. 77-169) constitueix l'autèntica contribució de la recerca que comentem. S'hi estudien dues regles variables des del punt de vista de la lingüística laboviana que caracteritzen el portuguès de Barrancos: una de fonològica, l'aspiració i elisió de la /-s/ (pp. 77-113), i una de morfosintàctica, la concordança de nombre dins el sintagma nominal (pp. 113-122). És interessant de remarcar el possible lligam entre aquestes dues regles, atès que /-s/ és la marca de plural més habitual. Després, s'hi tracten altres trets variables però ja dins un paradigma dialectològic clàssic: un de morfològic, la desinència verbal *-emos* del present d'indicatiu (pp. 122-126), i dos de morfosintàctics, els usos d'alguns verbs amb pronoms reflexius (pp. 126-141) i el sintagma preposicional *com nós* (pp. 141-147). Encara dins el mateix tractament dialectal, el capítol es clou amb una anàlisi del lèxic local basada en els materials obtinguts per Navas del seu mestre, Lindley Cintra.

La regla fonològica que marca l'aspiració i la pèrdua del segment /-s/ és un clàssic dels estudis variacionistes sobre el castellà. Navas aplica aquesta regla per primera volta al portuguès (és clar que en una varietat influïda pel castellà). Entre els seus resultats, hi ha el del predomini de la variant [-s], amb un 67 % de les ocurrences obtingudes, i l'empat de les altres dues realitzacions: aspiració, amb un 16 %, i elisió, amb un 17 %. En conjunt, podem parlar d'un 23 % de les solucions meridionals castellanes, que són les que més xoquen amb les realitzacions pròpiament portugueses (les quals no inclouen mai l'aspiració ni l'elisió i oscil·len només, entre [ʃ], [ʒ] i [z], en funció del context fònic següent). En canvi, la variació del *barranquenho* obeeix a factors externs que mostren, per a l'autora, que el 23 % d'aspiració i elisió és un residu d'èpoques passades ja que ella considera que el parlar actual de Barrancos conté un substrat castellà que va en retrocés. En conseqüència, el major manteniment de /-s/ apareix quan l'estil és més formal, els parlants posseeixen un major grau d'escolaritat (= en portuguès) i pertanyen al sexe femení, atès que, segons la majoria d'estudis sociolingüístics, «las mujeres tienen un concepto más profundo del rasgo estilístico que los hombres» (p. 111). Quant a la segona regla variable estudiada per Navas, la de la manca de concordança en nombre d'alguns elements del sintagma nominal, a pesar de les aparences, sembla que no té relació amb la regla d'aspiració i elisió de /-s/. Per una banda, és un tret propi del portuguès americà (no de l'uropeu) que, sorprenentment, retrobem a Barrancos. Per una altra banda l'absència de marca de plural en un element del sintagma nominal es compensa amb el manteniment de la marca en els altres elements, especialment quan aquests últims són quantificadors (per exemple: «*dez metro*», 'deu metros').

El tercer capítol ens aclareix les idees sobre el dubte fonamental que ens havia sorgit en capítols anteriors: si l'autora considerava el *barranqueño* una llengua o un dialecte. Ara, després d'anomenar-lo *interdialecto* (pp. 179-180), diu que és

un dialecto mixto [...] surgido del contacto prolongado del portugués (variedad alentejana) y del español (andaluza y/o extremeño). Tradicionalmente se ha venido describiendo esta variedad como un habla de base portuguesa con fuerte presencia de las variedades meridionales españolas. [...] la gran mayoría de los primeros pobladores de las tierras de Barrancos fueron colonos españoles que se instalaron a lo largo de la Edad Media en terrenos portugueses [...] tiempo después llegó el grueso de colonos portugueses. Ante esta nueva situación los españoles probablemente se vieron obligados a adoptar la lengua de los recién llegados [...]. Puede que en un primer momento los castellanos hayan sido bilingües, bilingüismo con un cierto grado de interferencia del español en el portugués. Más tarde, estas interferencias del código español se han podido transmitir a través de las generaciones y conformar los fenómenos de sustrato

que se mantienen en el barranqueño. [...] El barranqueño, en otras palabras, sería el resultado del aprendizaje que hicieron los castellanos del portugués.

Per tant, és un dialecte del portuguès amb un substrat castellà; de la mateixa manera que el murcià és un dialecte del castellà amb un substrat català. I les raons per a la formació d'aquesta mena de varietats la trobem en la barreja de poblacions cristianes colonitzadores d'Al-Andalus: a Múrcia van ser catalans i castellans, i a Barrancos, castellans i portuguesos. Des de l'òptica actual, és un dialecte que pertany al diasistema portuguès, com el murcià pertany al castellà.

A la resta del capítol tercer es reprenen i complementen, incloses les parts teòriques, alguns temes ja tractats, com el de la /-s/, que torna a ser estudiada amb mètodes dialectològics al costat d'altres trets dialectals del castellà meridional presents a Barrancos i que podrien no ser efecte del substrat sinó d'una interferència més recent, com ara l'articulació de les consonants líquides [r] i [l], el betacisme i l'elisió de [-d-].

Finalment, el quart capítol, com hem dit, s'ocupa de literatura oral i tradicional i, fins i tot, de música popular, que l'autora sembla dominar també. El seu objectiu inicial és un altre, però la llengua acaba adquirint-hi un paper rellevant. Ara es tracta de donar a conèixer la paremiologia i la rondallística locals, que són bàsicament en portuguès, i el cançoner, pràcticament tot en castellà. És a dir, tant per l'efecte del substrat castellà com pel contacte actual amb aquesta llengua, tenim una mostra ben rica de literatura popular en les dues llengües que ha passat a formar part de l'herència cultural de Barrancos. Navas estudia com han arribat els versos del cançoner castellà als hereus d'aquesta tradició i observa que hi ha un component portuguès evident: tant en els morfemes verbals i lèxics com en la pronunciació (sesseig, nasalitzacions, manca de diftongació, etc.).

En definitiva, el llibre de María Victoria Navas és una bona oportunitat per a conèixer en profunditat aquest parlar mixt de castellà i portuguès que anomenem *barranqueño*. No seria agosarat considerar el volum una mena de Bíblia sobre aquesta varietat tan interessant, tant per la varietat d'aspectes que s'hi tracten (històrics, lingüístics, culturals) com perquè és l'obra de tota una vida.

BRAULI MONTROYA ABAT
Universitat d'Alacant

Bernat Metge, *Book of Fortune and Prudence*. Introduced and translated by David Barnett. Barcelona, Barcino and Woodbridge, Tamesis, 2011. 87 pp.

This very welcome translation of Bernat Metge's most significant poem joins Richard Vernier's translation of the author's most important prose work, his *Somni* [*The Dream*], so English speakers now have access to both of Metge's principal literary works. Barnett bases his translation on Lluís Cabré's authoritative edition of the Catalan text, which is conveniently placed facing the English translation for the benefit of readers who may want to check some particular point in the original.

Metge's *Book* (1381) begins as the narrator is taking an early morning walk along the seashore in Barcelona and is tricked into boarding a boat that carries him off to a strange island. There he encounters an extremely ugly old woman, who identifies herself as Fortune. The narrator accuses Fortune of treating him badly and at the peak of the verbal battle that follows, Fortune tosses the narrator through the air and his rough landing knocks him out. When he comes to, he meets Prudence, who is accompanied by the Liberal Arts. Prudence demonstrates to the narrator the injustice of his blaming Fortune for his present state, and in the ensuing dialogue she adduces the standard arguments for God's justice and providence being more powerful than Fortune. Prudence and the Liberal Arts accompany the narrator back to the boat, which returns him to Barcelona.

Barnett's concise and synthetic introduction neatly contextualizes the work for the reader. After painting life in medieval Barcelona in a few deft sentences, Barnett gives an overview of Metge's life. Born in the 1349s, Metge was thus a contemporary of Chaucer. He was a notary by profession, and in 1390 he became the private secretary of Peter IV, king of Aragon. After the death of King John I in 1396, Metge was accused of accepting bribes and mispending public funds, put on trial, and imprisoned. However, in 1405 he became King Martin I's private secretary. Metge died in Barcelona in 1413. As in the case of other writers of the period, the move from secretary or notary to translator and/or creative writer appears to have been an easy one. After surveying Metge's other works, Barnett presents the *Book's* manuscript history and offers a detailed summary of its contents. He then discusses the work's sources, the most important of which are Boethius's *Consolation of Philosophy*, Henry of Settimello's *Elegia*, Alan of Lille's *Anticlaudianus*, and the *Romance of the Rose*. Barnett, following John Fleming, calls attention to the importance of Metge's vernacularization of the

Latin tradition of the philosophical-allegorical dialogue. Since the poem's discussion of the fortune/providence relationship is hardly new, its originality arises rather from its use of lively dialogue in Catalan verse to purvey philosophical truths and from the way it seamlessly passes from one source to another.

To the extent that the encounter with Fortune and then the encounter with Prudence take the form of dialogues, Metge's verse is often quite colloquial, and Barnett's translation manages to find suitably colorful English equivalents. For example, I liked «hearty laughter» (37) for «trop riure». When the narrator is lying face down on the ground, Fortune tells him not to talk nonsense (or to rave) about what he will see and hear: «no us esperdats per res que vejats ne ojats.» Barnett turns the phrase around and uses an even more colorful verb, saying: «don't let anything you see or hear unhinge you» (49). In other cases, Barnett even goes beyond the original in achieving a colloquial tone. When the Liberal Arts find the narrator lying face down on the ground —again!—, they comment: «Est hom és perillós» [«This man is in danger»], which the translator offers as «This man is in a critical condition» (63). The narrator tells the old man he meets at the beginning that he would rather have given him «la roba que port» [«the clothing I'm wearing»]. Barnett felicitously translates the phrase as «the shirt off my back» (33). The narrator refers to the deceptive old man as «vilanàs fals» [«deceitful villain»], which the translator renders with the even more colorful «double-crossing villain» (35).

In a very few cases I disagreed with Barnett's choices. On p. 69 *clergues* is translated as «priests,» thus restricting the wide semantic range that «clerks» had in the Middle Ages. The narrator states that Fortune «als uns dóna e als altres toll» [«gives to some and takes away from others»], which Barnett correctly translates as «some have plenty and others are deprived» (31). However, I feel the passage would have had greater punch if Fortune had retained her role as the subject of the phrase.

The useful footnotes cover a wide range of topics and are aimed at a similarly wide range of educated but not necessarily expert readers. Proofreading has been careful, and I found no significant typographical errors. Finally, although one can't tell a book by its cover, this paperback has a notably sturdy cover and is a particularly handsomely-produced volume that one could justifiably call slim but elegant.

RONALD E. SURTZ
Princeton University

Ferrando, Antoni (ed.), *Estudis lingüístics i culturals sobre Curial e Güelfa, novel·la cavalleresca anònima del segle XV en llengua catalana. Linguistic and Cultural Studies on Curial e Güelfa, a xvth century anonymous chivalric romance in Catalan language*. Amsterdam, John Benjamins Publishing Company («Series IVITRA Research in Linguistics and Literature», 3), 2012. 2 vols. XXI + 1193 pp. ISBN 978-90-272-4009-5; 978-90-272-7310-9.

Una de les publicacions sobre la llengua, la literatura i la cultura de la Corona d'Aragó medieval més notables de l'any 2012 és, sense cap mena de dubte, el recull d'estudis sobre el *Curial e Güelfa* editat per Antoni Ferrando i publicat en la prestigiosa editorial John Benjamins, concretament al si de la col·lecció «Series IVITRA Research in Linguistics and Literature». Aquesta publicació consta de dos volums i un total de 38 capítols, distribuïts en quatre parts que aborden, respectivament, l'anàlisi del manuscrit i l'entorn cultural de la novel·la (volum I) i els aspectes gramaticals i lèxics d'aquesta (volum II).

El primer volum comença amb una introducció, en versió catalana i anglesa, signada per Antoni Ferrando, editor de l'obra, en què comenta la gènesi i els objectius de l'aplec. Els estudis que enceten el recull, inclosos en la primera part (pp. 1-110), s'ocupen tant de l'anàlisi material (Avenoza) i de l'enquadernació (Sánchez Hernampérez) del manuscrit 9750 de la BN de Madrid, com també del problema de l'autoria de l'obra (Colón), de les precaucions metodològiques per a analitzar lingüísticament el text (Ferrando) i del moment històric que sembla reflectir-ne la redacció (Grifoll). Aquesta darrera autora fa veure que l'autor anònim de la novel·la té un bon coneixement de les relacions polítiques de l'Europa occidental dels anys trenta del segle XV, la qual cosa reforçaria la ja vella hipòtesi que l'anònim s'amagaria darrere Melchor de Pandó, el procurador de la Güelfa, que hi és presentat com un home experimentat de 50 anys. D'altra banda, la recent restauració de les cobertes del manuscrit ha permès conèixer els *makulatur*; la descripció i les transcripcions d'alguns d'aquests textos realitzades per Ferrando situa l'enquadernació probablement a la ciutat de Toledo, ja que parla de poblacions dels voltants de Toledo, circumstància que, com bé apunta Ferrando, pot explicar la desconexió del manuscrit en terres catalanes i la seva presència actual a la Biblioteca Nacional, de Madrid. Colón i Ferrando coincideixen a observar que la novel·la presenta un indubtable color lèxic valencià, però mentre el primer mostra reticències sobre el possible origen valencià de l'anònim autor, en atenció al fet que la

majoria dels referents onomàstics catalans de la novel·la són del Principat, Ferrando fa veure que també n'hi ha alguns de valencians i molts d'aragonesos. Un dels punts bàsics tractats per Ferrando gira al voltant del model de llengua literària que presenta el *Curial*, que no s'ajusta al model uniforme de la llengua cancelleresca, sinó que busca un model de llengua culta integradora de la variació lingüística, d'inspiració boccaccesca, que remet sens dubte a una forta influència italiana. Al capdavant, gràcies a les aportacions que engloba la primera part, avui coneixem amb precisió les característiques del manuscrit i de l'enquadració i podem situar la còpia a mitjan segle XV.

En la segona part del recull (pp. 111-478) s'aprofundeix en l'estudi del context cultural en què es gestà el *Curial*, el qual s'encara des d'àmbits epistemològics i culturals nous, i no des dels estrictament relacionats amb la filologia catalana. Aquesta circumstància ha permès construir noves mirades sobre la novel·la, no sempre convergents, però sempre complementàries. És el cas de l'aportació que fa Albert Hauf, que veu en el tractament de la relació amorosa de Curial amb la Güelfa i amb Làquesis un fons més medieval que no pas humanista, mentre que Júlia Butinyà, Dominique de Courcelles i Carles Miralles consideren l'assumpció dels nous corrents humanistes per part de l'autor del *Curial*. Així mateix, mentre que Rafael Beltran i Anna Maria Babbi remarquen les influències de la vida cultural i política i de la narrativa francesa en la novel·la, Juan Francisco Mesa i Annamaria Compagna la vinculen més aviat a l'entorn italià de l'època. Isabel de Riquer i Meritxell Simó hi adverteixen el filtratge italià de la tradició trobadoresca. Francisco Franco crida l'atenció sobre les coneixences de l'autor del món musulmà contemporani, probablement a partir dels seus contactes amb València. I també, mentre que Vicent Martines i Vicent Josep Escartí subratllen la riquesa d'elements ambientals que ens forneix l'obra, que van des dels elements plàstics fins als usos escripturaris, Anton Maria Espadaler prefereix remarcar les connexions de les maneres de redacció de l'autor amb els models historiogràfics del moment. No és fàcil, com adverteix Annamaria Annichiarico, transposar aquest bigarrat conjunt d'influències al llenguatge d'avui, sobretot si tenim en compte els trets singulars del llenguatge de la novel·la, que sempre han cridat l'atenció dels nostres historiadors de la cultura. En tot cas, som davant una obra amb múltiples influències europees, clàssiques, cristianes, romàniques i mediterrànies, que l'autor ha sabut conjuminar amb mestria.

En resum, els capítols d'aquesta segona part estan signats per romanistes, hispanistes, llatinistes, arabistes i historiadors de la cultura, tots ells de prestigi, que dibuixen, conjuntament, un retaule ben interessant del món cultural en què es movia

l'autor del *Curial*. Se'ns ofereix una mirada plural, innovadora i fructífera de la novel·la, que en permetrà una millor comprensió i valoració. Així, ara sabem que l'autor va beure intensament dels *Commentos* de la Divina Comèdia, que coneixia la literatura trobadoresca i la narrativa francesa per mediació italiana, que possiblement estava al corrent de les aportacions dels neoplatònics florentins i dels debats humanístics en les corts del Magnànim i de Joan II de Castella, que estigué en contacte més o menys directe amb els musulmans, que se sentia compenetrat amb Dante, Petrarca i, sobretot, Boccaccio, que s'interessava pels elegíacs llatins, que posseïa una no mensypreable cultura eclesiàstica i que sabia entrellaçar hàbilment els referents cristians i clàssics i l'atracció per la cavalleria i per l'humanisme.

La tercera part de l'obra (pp. 479-908) agrupa els capítols que analitzen els aspectes estrictament lingüístics de l'obra. Aquests estudis fan una mica més de llum en les incògnites que encara planteja la novel·la; per exemple, Batllori i Súñer, en observar el comportament dels connectors de causa i finalitat, constaten que l'autor emprà una llengua amb un alt grau de codificació. Per la seua banda, Susann Fischer, Joan Rafael Ramos i Beatrice Schmid confirmen la datació de l'obra al segle xv a partir de l'ordre de mots, dels usos dels verbs copulatiu i quasicopulatiu i del comportament de les perífrasis modals, respectivament. També es coincideix a datar l'obra a mitjan segle xv en els capítols signats per Joaquim Martí i per Max Wheeler, que se centren en els trets més característics de la morfologia nominal i verbal del *Curial*, els quals alhora forneixen arguments lingüístics a favor de l'orientació occidental, més concretament valenciana, de la novel·la. A una conclusió similar arriben Xavier Molina i Manuel Pérez Saldanya en observar els usos de les construccions condicionals. Sandra Montserrat il·lustra amb els usos de *pur* les nombroses interferències de l'italià, mentre que Pérez Saldanya i Gemma Rigau les dedueixen a partir de l'examen dels adverbis i de les proposicions més singulars de la novel·la. Per a Xavier Rofes, l'ús de les construccions concessives revelaria la familiarització de l'autor amb el castellà, l'italià i l'occità. La combinació de recursos arcaïtzants i innovadors i la riquesa de connectors, per exemple, no es poden explicar si no es té el compte l'alt grau d'elaboració lingüística de l'obra. Però alhora les preferències fonètiques, morfològiques i lèxiques del text s'ajusten a les anàlisis de lexicògrafs tan reconeguts com Coromines, Colón i Veny. Tot plegat ens dona la imatge d'una obra redactada en un indret amb fort contacte entre el català, el castellà i l'italià per part d'un autor que, d'acord amb diversos estudis, aspira a enriquir el català mitjançant la integració d'un bon nombre d'elements lingüístics exògens.

Aquesta assumpció de recursos lingüístics aliens a la llengua catalana es constata també en alguns dels capítols que configuren la quarta part dels *Estudis lingüístics i culturals sobre Curial e Güelfa* (pp. 909-1136), que se centra en l'estudi del lèxic i de l'onomàstica. És el cas de l'estudi que fa Emili Casanova, que analitza la presència de cultismes en la novel·la *Curial e Güelfa* i conclou que, tot i que no sembla una obra especialment cultista, si més no en comparació amb obres com el *Memorial del peccador remut*, de Felip de Malla, és notable la presència primerenca de llatinismes que ja són documentats en l'italià de l'època. També Josep Martines, partint de l'anàlisi d'unes quantes mostres lèxiques, adverteix la tendència de l'autor d'aprofitar els recursos lèxics i semàntics que li ofereixen el castellà, el francès, l'occità i, sobretot, l'italià, i destaca que per damunt de tot plana la influència de Boccaccio. En aquesta mateixa línia d'anàlisi del lèxic de l'obra en contrast amb altres llengües, Javier Terrado aporta unes quantes mostres de la possible influència de l'aragonès. De fet, aquesta integració d'elements lingüístics exògens, concretament de l'italià, pot fer pensar que el *Curial* és en realitat una traducció al català, com de vegades s'ha apuntat. Ara bé, el fet que Wittlin concloga que la novel·la a penes presenta construccions binomials, que són un tret característic de les traduccions de l'època, fa més difícil dubtar de la catalanitat lingüística de la novel·la. Finalment, i també dins d'aquesta part, s'ha incorporat el repertori minuciosament explicat de tots els antropònims i topònims del *Curial*, que ha estat elaborat per Albert Turull i Esperança Ramírez.

En resum, els estudis lingüístics que acabem de ressenyar han permès ratificar l'originalitat i l'autenticitat del text, han situat l'obra a mitjan segle xv en un context italià, han explicat satisfactòriament el model de llengua literària integrador de la variació que, tot imitant l'experimentalisme lingüístic de Boccaccio, segueix l'autor anònim, han confirmat l'occidentalitat de la majoria de les opcions diatòpiques del registre lingüístic, amb una notable preferència per les solucions lèxiques valencianes, i han posat de manifest la deliberada presència d'elements lingüístics italians en la novel·la i la complaença de l'autor anònim a recórrer en no poques ocasions al castellà i al francès. A més, i gràcies a la perspectiva adoptada pels autors d'aquests capítols, es veu clarament que no podem abordar l'estudi de la llengua del *Curial* de manera aïllada, sense tenir en compte les més diverses variables sociolingüístiques i literàries que la condicionen.

Clouen el volum II una bibliografia de corpus (pp. 1137-1158) i tres índexs (pp. 1159-1193) que són, respectivament, de mots comentats, de topònims i d'antropò-

nims. La inclusió d'aquests índexs separatament ha estat una decisió molt encertada que fa molt més accessible una obra com aquesta, d'una dimensió i complexitat considerables, i seran un recurs ben útil per a l'especialista que necessite consultar l'obra, no solament a l'historiador de la literatura, sinó també a l'historiador de la cultura o al lexicògraf, entre d'altres. D'aquesta manera, tots ells podran localitzar fàcilment les pàgines que els interessin.

Som, doncs, davant d'una obra bàsica per a l'estudi del *Curial*, que marca un abans i un després en les recerques sobre la novel·la. D'una banda, perquè és considerable el progrés que aquests estudis suposen per al coneixement d'un clàssic medieval que, fins ara, bé pel fet que no fos coneguda fins al 1901, bé per l'ombra que li feia el *Tirant lo Blanc*, havia suscitat, injustament, un interès relativament escàs des de la catalanística mateixa. Aquesta circumstància, però, en cap cas no desmereix les diverses aportacions anteriors a l'estudi del *Curial*, que Ferrando recull en el repertori bibliogràfic sobre aquesta novel·la que apareix al volum II del *Panorama crític de la literatura catalana* (Barcelona, 2011), coordinat per Albert Hauf. En pocs mots, les perspectives interdisciplinàries que adopten els diferents estudis d'aquests dos volums presenten un quadre molt complet de l'entorn cultural i plurilingüe de l'autor anònim, inèdit fins ara en els estudis sobre el *Curial*, que només pot ser, a mitjan segle XV, el de la cort italiana del Magnànim. Més encara, ens ofereixen els mètodes més eficaços per a abordar l'estudi d'una obra tan densa en intertextualitats com en recursos estilístics i lingüístics, de manera que aquests estudis ens haurien d'aprofitar de model per a abordar amb nous ulls l'examen de qualsevol de les grans obres de la literatura medieval i del Renaixement, de la Corona d'Aragó o de la resta d'Europa.

En segon lloc, la internacionalitat d'aquests *Estudis*, tant pel que fa a la notable participació d'especialistes de diferents països europeus com a la tria d'una editorial prestigiosa com John Benjamins, servirà per a donar a conèixer a la romanística el *Curial*, que solament d'aquesta manera pot passar de ser un clàssic de la literatura catalana a ser un clàssic de la literatura universal. En aquest sentit, és notable la contribució que s'està fent en especial des de l'ISIC-IVITRA (sota l'empara del qual es publiquen aquests *Estudis*), que treballa per donar a conèixer l'obra internacionalment, motiu pel qual s'ha anat publicant versions del *Curial* a les principals llengües del món a partir de l'edició filològica del mateix Ferrando (Toulouse, Anacharsis, 2007). Així, ja es compta amb la versió en francès per Jean-Marie Barberà (França, Anacharsis 2007), a l'anglès per Max Wheeler (John Benjamins, Països Baixos 2011), al portuguès per Ricardo da

Costa (Publications of eHumanista, University of California at Santa Barbara, USA 2011) i a l'italià per Cesàreo Calvo i Anna Giordano (Peter Lang, Alemanya/USA 2011).

En definitiva, els *Estudis* sobre el *Curial* que ressenyem representen, per tot el que acabem de dir, una aposta ferma per a actualitzar el panorama d'estudis fets sobre aquesta obra de la literatura catalana medieval, fruit d'uns contactes culturals intensos amb Itàlia. És un projecte ambiciós i innovador que, alhora que regenera els estudis sobre el *Curial*, ofereix les condicions per donar-lo a conèixer en el context internacional i que ocupe, així, el lloc que mereix com a obra mestra que és de la literatura universal.

JORDI ANTOLÍ
Universitat d'Alacant

Pere Molas, Eulàlia Duran i Josep Massot (directors), *Diccionari biogràfic de l'Acadèmia de Bones Lletres*, Barcelona, Reial Acadèmia de Bones Lletres / Fundació Noguera, 2012, 503 pp.

La Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona és una entitat tres vegades centenària, que travessa en els nostres dies un dels períodes més actius de la ja tan llarga existència. Precisament fruit d'aquesta efervescència actual és la confecció i edició d'aquest ambiciós *Diccionari biogràfic* de tots els seus acadèmics numeraris, els que són i els que han sigut.

Fundada l'any 1729 per iniciativa de Bernat de Boixadors, Comte de Peralada, amb voluntat de continuar la tasca de la desapareguda Academia Desconfiada, de vida breu (activa de 1700 a 1703 i desapareguda arran del triomf de Felip V l'any 1714), i després d'haver passat per diferents denominacions, l'any 1752, gràcies a la contribució personal del seu president, Josep de Mora, Marquès de Llió, en va regularitzar el nom alhora que guanyava el reconeixement de reial, atorgat per Ferran VI. Quedava batejada definitivament com a Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona. I rebia l'encàrrec de dedicar-se a la investigació de la història de Catalunya i fomentar l'educació de la joventut en la història, la filosofia i la literatura. Cal no oblidar que la ciutat de Barcelona aleshores s'havia quedat òrfena d'Universitat, desterrada a Cervera.

L'Acadèmia coetània està integrada per dues classes de membres: els numeraris, residents a Barcelona, i els corresponents, tant a l'Estat espanyol com a l'estranger. No cal dir que una bona part dels homes i dones de lletres barcelonins més destacats han ocupat i ocupen alguna de les 36 medalles oficials. També avui dia compta amb 85 acadèmics corresponents a l'Estat espanyol i 95 a l'estranger. Alguns dels noms són ben representatius de les Humanitats. Per centrar-nos en l'àmbit de la creació i dels estudis literaris i filològics actuals i passats podríem citar-ne uns pocs. Entre els representants de l'Estat espanyol podríem recordar: Emilio Alarcos Llorach, Joan Alcover, Antoni M. Alcover, Gabriel Alomar, Dámaso Alonso, Manuel Alvar, Jaume Balmes, Camilo José Cela Trulock, Miquel Costa i Llobera, Samuel Gili Gaya, Rafael Lapesa, Fernando Lázaro Carreter, Teodor Llorente i Olivares, Marcelino Menéndez y Pelayo, Ramón Menéndez Pidal, Gaspar Núñez de Arce, Vicent Venceslau Querol o Alonso Zamora Vicente. I entre els acadèmics de fora de l'Estat espanyol: Germà Colón i Doménech, Alan Deyermond, Frederic Mistral, Maurice Molho, Alfred Morel-Fatio, E. Allison Peers, Bernard Pottier, Bernhard Schädel, Cesare Segre, Mario Vargas Llosa o Walter von Wartburg.

Tota aquesta llarga i notable successió d'acadèmics, que ha constituït i constitueix la vida de l'Acadèmia, sobretot els numeraris, bé mereixia un estudi que els rescataés de l'oblit, a ells i a la seua activitat acadèmica. Eduard Ripoll, president des de 1996 fins a la seua mort l'any 2006, va iniciar a tal fi el projecte de redacció d'un diccionari biogràfic. Aquest seria, tanmateix, realitzat per la nova junta encapçalada per Pere Molas. Es va nomenar un troica integrada per ell mateix i els dos acadèmics numeraris Eulàlia Duran i Josep Massot i Muntaner amb la missió de dur a bon port l'empresa.

El resultat en forma de llibre ha eixit al carrer aquest any 2012. És una obra col·lectiva en què han participat gairebé tots els membres, redactant fitxes biogràfiques, però alhora cohesionada i coherent gràcies a l'experiència i prestigi contrastats en tals empreses dels directors, que han revisat acuradament cada article. En la redacció han col·laborat dues expertes: Margalida Tomàs i Mireia Campabadal. La primera és una estudiosa reputada de la literatura catalana del segle XIX, que ha participat com a redactora en dos diccionaris de literatura catalana (el d'Edicions 62 de 1979, codirigit precisament per J. Massot i Muntaner i J. Molas, i el de l'Enciclopèdia Catalana de 2008, dirigit per A. Broch) i la segona és la millor coneixedora de l'Acadèmia durant el segle XVIII, gràcies a l'elaboració d'una tesi doctoral, dirigida justament per Eulàlia Duran, llegida l'any 2005 i publicada l'any següent amb el títol *La Reial Acadèmia de*

Bones Lletres de Barcelona en el segle XVIII. L'interès per la llengua i la literatura catalanes. Són elles les responsables de la redacció de la gran major part de les entrades.

El trio directiu hagué de prendre una primera decisió, pràcticament obligada: la restricció de l'entrada només dels acadèmics numeraris, inclosos els elegits que no han pres possessió, perquè en el cas dels acadèmics corresponents, a més a més de molt nombrosos, en molts casos «hauria estat difícil obtenir una informació adequada». Una segona decisió tant o més fonamental va ser establir que «l'objectiu del Diccionari és sobretot informar sobre la participació dels acadèmics en la vida corporativa, més que no repetir la informació que ja es pot trobar en altres diccionaris, generals o especialitzats». Vet ací una de les aportacions més lloables d'aquesta obra: la complementarietat dels diccionaris anteriors.

Vull dir la complementarietat informativa de l'activitat dels acadèmics al si de la institució. Uns fets que generalment, i raonablement, no han entrat en les fitxes biogràfiques d'uns altres diccionaris i que ara són a la disposició de l'estudiós, i del curiós, interessat. Les sorpreses que hom pot descobrir-hi no es limiten a l'exhumació d'unes activitats desconegudes en detall en determinats escriptors sinó que arriben fins i tot a la presentació en l'àmbit acadèmic d'uns autors desconeguts en els tres diccionaris de què disposem sobre literatura catalana: *Diccionari de Literatura Catalana* (directors Joaquim Molas i Josep Massot i Muntaner), Edicions 62, Barcelona 1979; *Nou Diccionari 62 de la Literatura Catalana* (director E. Bou), Edicions 62, Barcelona 2000, i *Diccionari de la Literatura Catalana* (director A. Broch), Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 2008. En alguns casos l'absència en tals repertoris és ben justificada tenint en compte que no van ser escriptors en llengua catalana, però en uns altres l'oblit potser mereixeria ser reconsiderat a la vista de l'activitat literària catalana testimoniada en les sessions de l'entitat.

Alguns acadèmics no apareixen en cap dels tres diccionaris, encara que aportaren obra escrita en català en una època de la nostra història en què el conreu escrit de la llengua no passava pel millor moment. Recordem, a tall de mostra noms com: Aleix Feliu de la Penya i d'Isern (s. XVIII) o Miquel Joan de Magarola i de Clariana (s. XVIII-XIX), ambdós amb fitxes redactades per Mireia Campabadal; Víctor Gebhart i Coll (s. XIX), Antoni de Lapeira i de Cardona (s. XVIII) o Rafael Llinars i de Magarola (s. XVIII- XIX), tots presentats per Margalida Tomàs.

D'uns altres membres, encara que sense aportació escrita en català a l'Acadèmia, i sense entrada als diccionaris de la literatura catalana, disposem ara d'informació siste-

matitzada sobre la seua activitat acadèmica. Una informació no gens menyspreable per a entendre plenament una època històrica en què l'estudi de la literatura catalana no pot prescindir de les activitats culturals d'ambició «nacional», encara que vehiculades en castellà. És el cas, per posar uns exemples, d'acadèmics com Antoni d'Abadal i Pou (s. XVIII), Francesc d'Escofet i de Roger (ss. XVIII- XIX), Bonaventura de Ferran i Valls (ss. XVIII- XIX), Joan de Fiveller i de Rubí (s. XVIII), Antoni de Giblé i de Viladomar (s. XVIII) o Josep Mercader, tots ells amb fitxes redactades per Mireia Campabadal; Narcís Foixà i de Miquel (ss. XVIII-XIX), Narcís Gay i Beya) o Fèlix Janer i Bertran (ss. XVIII- XIX), de fitxes assumides per Margalida Tomàs.

En tercer lloc, podem agrupar aquells membres incorporats ja als diccionaris literaris, però sense referències concretes a la seua activitat acadèmica o fins i tot sense al·lusió a la seua pertinença a l'entitat. Així, entre els primers podem esmentar Marià Aguiló i Fuster (s. XIX), fitxa redactada per Margalida Tomàs, de relació al·ludida en els tres diccionaris; Apel·les Mestres (ss. XIX- XX), fitxa redactada per Joaquim Molas, de relació advertida al *Diccionari* de l'Enciclopèdia Catalana; Joan Perucho (s. XX), fitxa redactada per Pere Gimferrer, i de relació indicada al mateix *Diccionari*; Josep Lluís Pons i Gallarza (s. XIX), fitxa redactada per Margalida Tomàs, i de relació igualment només tinguda en compte en aquest *Diccionari*; Frederic Rahola i Trèmols (ss. XVII- XIX), fitxa redactada per Pere Molas, i de relació advertida en els tres diccionaris. I entre els segons cal destacar exemples com ara el de Francesc Renart i Arús (ss. XVIII- XIX), fitxa redactada per Margalida Tomàs, de la pertinença del qual a l'Acadèmia no hi ha constància en els diccionaris (cal tenir en compte que aquest autor no ha sigut introduït al *Nou Diccionari* 62).

Un dels casos potser més singulars és el de Llorenç Riber, actor d'una ben estranya relació amb l'Acadèmia, com mostra Josep Massot i Muntaner. Primer en va ser nomenat numerari l'any 1918, però en no prendre possessió va ser substituït per Francesc Matheu l'any 1922. Tanmateix 30 anys després, el 1948, va tornar a ser elegit, ara com a acadèmic corresponent a Madrid. Un altre cas ben interessant, segons ens recorda Margalida Tomàs, és el protagonitzat per Joan Maragall, nomenat acadèmic numerari l'any 1983, però substituït per Joaquim Botet i Sisó l'any 1908 davant la seua no presa de possessió.

Aquest *Diccionari biogràfic de l'Acadèmia de Bones Lletres* ens regala dues contribucions fonamentals: rescatar de l'oblit els itineraris professionals i acadèmics dels intel·lectuals que han fet possible l'existència de l'entitat i posar a l'abast dels interessats una

informació sistematitzada, detallada i solvent, que complementa de manera oportuna els altres repertoris biogràfics a l'abast. Cal remarcar que no es tracta, com ocorre de vegades, d'una obra concebuda propagandísticament per a l'ostentació pública dels mèrits de l'entitat, sinó d'una aposta per una aportació científica d'innegable vàlua, garantida pel bon treball de directors i redactors.

VICENT SIMBOR ROIG
Universitat de València

Estela Pérez Bosch, *Los poetas valencianos del Cancionero general (Valencia, 1511 y 1514)*, València, Institució Alfons el Magnànim / Diputació de València, 2011. 671 pp.

L'any 2008 va aparèixer publicat el volum *Los valencianos del Cancionero general. Estudio de sus poesías* (Publicacions de la Universitat de València) per Estela Pérez Bosch, en què l'estudiosa ens ofería un estudi literari detallat de la poesia d'autor valencià publicada al *Cancionero general* d'Hernando del Castillo (*editio princeps*, 1511). Ara, amb l'aparició de *Los poetas valencianos del Cancionero general (Valencia, 1511 y 1514)*, Pérez Bosch completa l'estudi de la poesia d'autor valencià en aquesta antologia dels inicis del cinc-cents i ens ofereix una edició de tota la poesia valenciana que s'hi conté. El treball de Pérez Bosch se suma a altres estudis més generals sobre l'obra de Castillo, com la també força recent edició completa de la compilació, en 5 volums, del *Cancionero*, a càrrec de Joaquim González Cuenca (Madrid, Castalia, 2004), o l'*Estudio biográfico sobre los poetas del Cancionero general* d'Óscar Perea Rodríguez (Madrid, CSIC. Anejos de la Revista de Filología Española, 2007) de la qual l'estudiosa valenciana s'ha valgut per documentar els autors motiu del seu interès.

El volum s'estructura en una breu presentació i vuit capítols d'extensió desigual. La introducció permet al lector situar-se en el context general de l'obra, i conèixer-ne els criteris d'edició. Segueixen els dos apartats que conformen el nucli central del volum: els textos i biografia dels autors editats i, finalment, l'estudi literari de les composicions. Tanquen l'estudi un índex general de primers versos i d'autors i uns rics i utilíssims apèndixs: sobre fonts i testimonis, mètrica, a propòsit de les edicions modernes del *Cancionero general*, i dues taules que recullen les composicions publicades el 1511 i que no es tornaren a imprimir, per una banda, i els poemes incorporats a l'edició de 1514, per una altra.

Abans de passar endavant, caldria assenyalar un parell de qüestions d'organització del recull i tipogràfiques que, al meu parer, no es troben del tot ben resoltes, malgrat que no desmereixen de cap de les maneres el conjunt del treball. Per un costat, s'hauria pogut inserir una doble capçalera en els apartats dedicats a la vida i l'obra dels autors i en l'edició dels seus poemes, així com en l'estudi literari (per autors, p. ex.), que potser hauria ajudat el lector a situar-se i facilitaria la consulta del volum. Per un altre, s'hi troba a faltar una certa unitat en algunes decisions preses: es barreja, p. ex., la solució, en els índexs generals i apèndixs, de marcar o no visualment en cursiva les composicions que no són en una llengua que no és l'habitual de la compilació, és a dir, en català; vista la quantitat d'informació condensada, s'hauria agraït una certa sistematicitat en aquest aspecte.

En la introducció, que porta per títol «Los poetas valencianos del *Cancionero General*», l'autora constata que l'obra s'ha d'entendre com una compilació confegida en diverses fases, al llarg de vint anys, i situa els poetes valencians en el conjunt de l'obra: en el bloc d'autors i en les seccions per gèneres. Pel que fa als que tenen representació individual, els que formen part de la secció d'autors (deu sobre un total de vint-i-cinc), assenyala que només el comanador Escrivà s'incorpora a la llista, amb un apartat propi, el 1514 (ja hi era representat el 1511 amb vuit poemes). Pérez Bosch completa l'elenc amb els poetes ocasionals, entre els quals Lluís i Francés de Castellví o la noble valenciana Leonor Centelles, l'única dona d'aquesta llista i un dels pocs testimonis de la veu femenina en els cançoners de l'època, i justifica les raons de l'exclusió d'alguns dels noms als quals es podria atribuir un origen valencià (21-24). Vicent Ferrandis, Miquel Peris i Joan Verdansa són els tres poetes autòctons que entren a formar part de la segona edició de 1514: tots ells, amb poesia en la llengua històrica del territori.

L'autora també ens fa veure quina és la llengua, català o castellà, dels poemes d'autor valencià que es recullen al *Cancionero general* en la seva primera edició de 1511 i en la segona de 1514. L'adopció (i preferència, en alguns casos) per la llengua castellana per part d'alguns autors valencians no respon, afirma Pérez Bosch, a un fenomen d'imposició sinó d'imitació, conseqüència de la difusió de la lírica castellana en aquest territori: «La obra de Castillo refleja no tanto un giro en la actitud lingüística cuanto el descubrimiento, positivo y enriquecedor, de unos nuevos modelos de expresión, forjados al calor de un intenso y prolongado contacto con la cultura castellana, gesto aperturista que, en este período clave de la historia cultural del Reino, no es sinónimo de decadencia» (13).

Quant a la nòmina representada al *Cancionero general*, que conformen un grup poètic i intel·lectual ben delimitat, i editada amb cura per Pérez Bosch, hi trobem una nodrida varietat d'autors i d'obres. Són vint-i-cinc els poetes que hi tenen cabuda (el ja citat comanador Escrivà, però també Bernat Fenollar, Joan Ferrandis d'Herèdia, Jaume Gasull, Joan Verdansa i Narcís Vinyoles, entre d'altres) i més de cent cinquanta els poemes editats (una mica menys del deu per cent prové de l'edició de 1514; la resta, el gruix de l'obra, el conformen composicions provinents de la de 1511). L'edició presenta els autors per ordre alfabètic (la manca de dades sobre la biografia d'alguns d'ells no permet fer-ho per ordre cronològic) i Pérez Bosch ha seguit, per dur-la a terme, uns criteris filològics que garanteixin la seva comprensió (27). Així, s'ha partit de les dues primeres impressions de la compilació de Castillo perquè són les que marquen la història editorial de l'obra i, d'altra banda, perquè s'hi concentren el gruix d'entrades d'autors valencians. Partint de l'evidència que molts d'aquests textos només s'han transmès a través del *Cancionero general*, l'editora ha prioritzat, en els seus criteris d'edició, respectar amb la màxima fidelitat l'estat i la presentació de les composicions, amb la voluntat «de acercarnos en la medida de lo posible al universo de recepción de los primeros lectores del *Cancionero general*», i és per això que només s'han corregit els errors flagrants que dificulten la lectura dels textos (tot i que s'ha deixat, sempre, testimoni de la versió de l'imprès); els criteris generals, tant pel que fa a les obres en castellà com en català, són clarament explicats, detallats i justificats (28-30). Si bé aquesta solució permet, com evidencia l'editora, acostar-nos al text transmès per les dues edicions motiu d'estudi, no és clar que en faciliti la lectura sempre; es tracta, però, d'un volum no per a un públic general, sinó per a especialistes, que no han de tenir cap dificultat en accedir als textos.

En l'apartat de «Biografía y textos», el tercer del present volum, es presenten, com anticipa la rúbrica, primerament les biografies i després les obres dels autors valencians del *Cancionero general*; així, s'han recollit les dades sobre la vida i obra dels poetes i la bibliografia que se n'ocupa, i l'exercici s'ha fet de manera sistemàtica i completa, a l'hora que s'han editat les seves composicions. En el quart apartat, «Estudio literario», Pérez Bosch ofereix tota mena de dades per a la correcta interpretació de les composicions poètiques, individualment per autor i peça: comentari de les rúbriques, estructura, temes i motius literaris, figures retòriques, mètrica, context, etcètera.

Per al lector especialitzat en la poesia de cançoner, i hispanista, la feina de Pérez Bosch resulta titànica i utilíssima, i d'una gran generositat a l'hora d'oferir tota mena

de dades. A través de *Los poetas valencianos del Cancionero general (Valencia, 1511 y 1514)* no només podem llegir la poesia d'autor valencià, en castellà i en català, sinó també, gràcies al ric estudi literari que acompanya l'edició, entendre i contextualitzar-la sense que se'ns escapi ni un sol detall. Una admirable contribució, doncs, que ara veu la llum i per la qual ens hem de felicitar.

EULÀLIA MIRALLES
Universitat de València

Rosa Navarro Durán, *El Tirant lo Blanc i la seva presència en el Lazarillo de Tormes i en les novel·les de Cervantes*, traducció de Maria Pilar Perea, Castelló / Barcelona, Fundació Germà Colón Domènech / Publicacions de l'Abadia de Montserrat («Col·lecció Germà Colón d'Estudis Filològics»), 2011, 145 pp.

L'objectiu d'aquest llibre —escrit originàriament en castellà i traduït al català per Maria Pilar Perea— és defensar l'empremta del *Tirante el Blanco* [TB] (Valladolid, 1511), versió castellana del *Tirant lo Blanc* català (València, 1490) de Joanot Martorell, en obres tan rellevants de la literatura castellana del Segle d'Or com els diàlegs de l'erasmista Alfonso de Valdés, el *Lazarillo de Tormes* [LT] —atribuït per Navarro al mateix Valdés— i l'obra narrativa de Miguel de Cervantes (*Don Quijote de la Mancha* [Q], *La Galatea* [G], *Novelas ejemplares* [NE] i *Los trabajos de Persiles y Sigismunda* [PS]). La proposta resulta cridanera, ja que, fins ara, la crítica —des de B. Sanvisenti (1922) a M. Llorca (2012), tot passant, principalment, per W. T. McCready (1958), G. E. Sansone (1960), E. T. Aylward (1974 i 1993) i J. M. Solà-Solé (1979)— només havia plantejat alguns punts de relació entre la novel·la de Martorell i Q, però mai no entre aquella i altres novel·les de Cervantes, el LT o els diàlegs d'Alfonso de Valdés, obres absolutament alienes a la narrativa cavalleresca.

Després d'una introducció (pp. 9-15), on s'apunten els objectius de l'obra, l'autora dedica el primer dels set capítols del llibre (pp. 17-22) a explicar la minsa fortuna de TB a partir del paral·lelisme entre un element moralment escandalós d'aquesta novel·la i un episodi històric poc edificant de la cort castellana coetània. En efecte, en el tram final del TB, l'emperadriu esdevé amant del jove Hipòlit, amb qui acaba casant-se després de mort l'emperador. Al seu torn, el 1516, molt poc després de la

publicació del *TB*, Carles I, nét del Reis Catòlics, pren possessió de les corones de Castella, d'Aragó i de Navarra. El flamant monarca, de 17 anys, que venia des de Gant, és rebut a Valladolid per Germana de Foix, segona esposa del seu avi Ferran. Els dos s'enamoren apassionadament i arriben a tenir una filla, Isabel, tot provocant un escàndol que porta a la fi de la relació. Per a Rosa Navarro, el desig d'oblidar l'*affaire* i qualsevol hipotètica ressonància d'aquest, com ara l'episodi tirantià d'Hipòlit, hauria influït negativament en la difusió de la novel·la. Tanmateix, malgrat la similitud entre aquests dos fets, considere més probable que foren raons estètiques les causants de l'escàs èxit del *TB*. Certament, aquesta obra, si bé recicla encara uns pocs elements de la narrativa artúrica, de la qual són clars continuadors els llibres de cavalleries castellans, a diferència d'aquests es basteix, fonamentalment, sobre el canemàs de la realitat històrica (conflicte entre els imperis Grec i Otomà, setge de Rodes...) i d'uns models literaris entre els quals la historiografia catalana antiga (Desclot i Muntaner) ocupa un lloc d'excepció. Per altra part, Tirant no és en puritat un heroi cavalleresc individual a l'ús, sinó un capità d'exèrcits i un gran estrateg militar. Si a tot això afegim encara que la matèria sentimental de la novel·la barreja l'herència idealista de l'amor cortés amb l'empremta inequívoca del naturalisme amorós més desinhibit, haurem de concloure que el *TB* esdevé un producte que s'allunya força de la tradició narrativa cavalleresca castellana a la qual el seu editor, Diego de Gumiel, intentà incorporar-lo sense èxit, ja que el públic al qual anava destinat degué detectar que no s'acabava d'ajustar als patrons canònics del gènere a què estava acostumat.

En el segon capítol (pp. 23-41), Rosa Navarro rastreja la presència de *TB* en les obres d'Alfonso de Valdés d'autoria segura —el *Diálogo de las cosas acaecidas en Roma* [DR] i el *Diálogo de Mercurio y Carón* [DMC]— i en la que ella mateixa li ha atribuït —el *Lazarillo de Tormes* (LT). A tal fi, l'autora aplica el mètode de constatar-hi coincidències tant d'alguns mots i fraseologismes com de certs motius temàtics. Així, doncs, assenyala la presència d'*artizar* ('fer amb enginy') i de *contramina* ('mina que es posa sota la dels contraris, per a volar-la o per a eixir-los a l'encontre en els seus treballs subterranis') o *contraminar* ('contrarestar', derivat del sentit recte) al *TB* i al *DMC*, i de *nonada*, *rascuñar* (i *arañar*), *mozo de ciego* o *estar* (o *meter*) *siete* (o *diez*) *estados bajo tierra* al *TB* i al *LT*. Navarro atorga valor a aquestes coincidències lèxiques en la mesura que considera que es tracta de mots un tant estranys o peculiars. Fins i tot, sosté que *artizar* és un hàpax procedent de l'adaptació castellana del mot català *artitzar*, afirmació si més no discutible, ja que, segons el *Diccionario de Autoridades*,

es documenta en *La perfecta casada* de fray Luis de León i, per tant, el verb no era tan rar al s. XVI. Quant als paral·lelismes de motius temàtics del *TB* i de les obres d'Alfonso de Valdés, Navarro n'aporta alguns, com ara, entre d'altres, sengles petites declaracions pacifistes del *TB* i del *DR*, la justificació del combat cos a cos com a últim recurs entre adversaris documentada al *TB* i al *DMC*, certes actituds ètiques dels protagonistes d'aquestes mateixes obres, algunes semblances entre intervencions de personatges femenins del *TB* i del *DMC*, l'aparició de sengles personatges de color en la novel·la cavalleresca i en el *LT* o l'aplicació de referències bíbliques a la vida quotidiana. Però el valor d'aquestes coincidències es pot relativitzar les més de les vegades a la llum dels contextos dispars en què s'ubiquen al *TB* i a les obres de l'erasmista. Així, doncs, mentre que la declaració pacifista del *DR* es formula com un postulat ideològic incontrovertible, la de l'obra de Martorell respon a una immediatesa pragmàtica, ja que està posada en boca d'un personatge que pretén frenar l'acció destructora d'un adversari. Per altra banda, tant les analogies entre els arguments que avalen el combat cos a cos en casos excepcionals, com altres semblances entre les actituds ponderades dels herois de les dues obres, s'expliquen fàcilment com a fruit de l'esperit cristià d'aquests. Quant al paral·lelisme entre les intervencions de personatges femenins adduït per l'autora, resulta molt forçat i, al meu parer, poc convincent. Tampoc no crec que es puguin traure gaires conclusions, en relació a l'objectiu del llibre, a partir del fet que tant *TB* com el *LT* incorporen sengles personatges negres de baixa extracció: és cert que, en els dos casos, la presència d'aquests intensifica l'abisme de deshonra de les dones a les quals se'ls vincula sentimentalment, però aquesta coincidència es pot explicar, senzillament, a la llum de la tòpica general racista. Finalment, l'aplicació de referències bíbliques a la vida quotidiana, de vegades fregant la irreverència, era un ús literari no tan estrany: baste recordar les reiterades hipèrboles amoroses sacrílegues que contenen diverses obres medievals i, encara posteriors, en les quals l'amant declara no tenir més déu que la seua estimada.

Els capítols tercer, quart, cinqué i sisé es dediquen a esbrinar l'empremta tirantiana en l'obra novel·lística de Cervantes, des del *Q* (cap. 3, pp. 43-92) al *PS* (cap. 6, pp. 105-113), tot passant per la *G* (cap. 4, pp. 93-95) i les *NE* (cap. 5, pp. 97-103).

Com cabia esperar, l'examen de la relació del *Q* amb *TB* és el més extens i productiu. L'autora reprén un element de contacte, ja apuntat per M. de Riquer (1962) i desenvolupat per E. T. Aylward (1993), com és la convergència de moltes de les característiques de l'heroi tirantià i les del prototipus ideal de cavaller que don

Quijote proposa a Sancho en el cap. XXI de la primera part de l'obra mestra cervantina. Cal tenir en compte, però, que aquesta analogia no sols val en relació al *TB* sinó també en relació a la major part dels herois dels llibres de cavalleries que Cervantes pretenia parodiar. Per això, entre els abundants motius coincidents que Navarro assenyala en les dues obres, destaquen aquells que en el *Q* esdevenen una reelaboració paròdica dels corresponents models originals presents no sols al *TB* sinó en altres textos narratius cavallerescos; en són una mostra: la cerimònia en què el protagonista cervantí és investit cavaller en un vulgar hostel que ell creu castell, que contrasta amb la corresponent del *TB* ubicada a la majestuosa cort reial anglesa; el rebuig de don Quijote —fidel a la seua Dulcinea— davant les burlesques pretensions amoroses de doña Rodríguez i d'Altisadora, similar al de Tirant —fidel a Carmesina— davant les insinuacions de la Viuda Reposada, o les maldestres pintures de mites que decoren els murs d'una fonda en el *Q*, rèplica grotesca de les bellíssimes que adornen una sala del palau imperial en el *TB*. I, en aquesta mateixa línia, hauríem d'esmentar la hipotètica relació anti-tètica entre els noms «Blanc» ('sense taca') i «Mancha» ('taca') que l'autora proposa amb enginy però amb encert dubtós. Entre alguns altres motius paral·lels d'interès, Navarro esmenta: la broma dels gats mioladors a què són sotmesos, respectivament, don Quijote al palau dels Ducs i Diafebus i Estefania en la nit de les seues noces, el de l'atracció dels cavalls per les egües i la seua funció novel·lesca en els dos textos, el de recórrer al parer d'altres abans de prendre una decisió sobre un fet polèmic, el de les conseqüències divertides que es deriven del fet que a un personatge se li desfacen alguns punts de les calces (a Felip de França en *TB* i a don Quijote en la novel·la cervantina) o el de la invocació de les dames respectives —i no de Déu o d'un sant— abans d'entrar en combat. A més a més, Navarro assenyala un tret de tècnica narrativa comú a ambdues novel·les com és la fusió de l'estil directe i l'indirecte sense trànsit explícit, per bé que la mateixa autora reconeix que no és quelcom privatiu d'aquestes novel·les. No em detindré en l'apartat d'analogies menors que tanca aquest capítol, algunes de les quals em semblen francament forçades o irrellevants.

Els capítols dedicats a la *G* (4), les *NE* (5) i el *PS* (6) son especialment breus —3, 7 i 9 pp., respectivament—, sense dubte perquè les hipotètiques petges tirantianes en aquestes novel·les són més difícils de documentar. En la *G*, Navarro assenyala un parell de motius relacionables amb el *TB*: el de la llebre que fuig d'uns caçadors i arriba a un punt determinat —respectivament, la cova on es refugia Tirant després de naufragar a la costa africana i l'espai on Teolinda explica els seus amors als pastors—

on van a parar també els seus perseguïdors, amb certes conseqüències argumentals, i el de les armes que resplendeixen a la llum del foc, tòpic més gastat. Quant a les *NE*, l'autora troba punts de relació amb el *TB* en el *Celoso extremeño*, *La española inglesa* i *La gitanilla*. En la primera, un jove músic aconsegueix accedir al vestíbul de la casa on un vell té reclosa la seua jove muller, la qual, assabentada de la presència del músic, juntament amb les seues dames, fan torn per a contemplar-lo a través d'un forat; una situació amb ressonàncies del passatge en què Tirant, ocult en una arca, guaita el cos nu de Carmesina per un orifici. En la segona novel·leta Isabela, a punt d'expirar el termini de la seua separació transitòria de Ricaredo, fabula en la imaginació el moment pròxim en què es retrobaran; semblantment, al *TB*, Carmesina, separada de l'heroi durant el sojorn africà d'aquest, reconstrueix en la seua ment el passat compartit amb ell a Constantinoble. En tercer lloc, Navarro relaciona el passatge de *La gitanilla* en què a la protagonista li cau del si un paper amb un sonet que li dedicà un patge amb aquell altre del *TB* en el qual Diafebus descobreix al pit d'Estefania un document on aquesta li declara solemnement el seu amor. Finalment, l'autora posa en relleu certes concomitàncies entre la novel·la tirantiana i el *PS* —el projecte de vida ermitana comuna de Guillem de Vâroic i la seua dona i la parella d'ermitans francesos formada per Renato i Eusebio, la cambra endolada del palau de Constantinoble on Tirant s'enamora de Carmesina i l'estança endolada on la senyora Ruperta s'ha reclòs d'ençà que un pretendent seu ha matat el seu marit... — però, molt particularment, els apunts d'inversemblança al·legòrica i simbòlica que afloren en els dos textos —palesos en el relat de Periandro de la primera part del *PS* i en l'episodi del rei Artús del *TB*—, sense perjudici de l'aposta decidida dels autors respectius per la versemblança narrativa.

Finalment, el breu capítol 7 (pp. 115-116) no pretén ser altra cosa sinó un epíleg en el qual l'autora, amb motiu del cinc-cents aniversari de la publicació del *Tirante el Blanco*, ret homenatge a l'autor del text original català, Joanot Martorell, el qual aprofità per a elaborar la seua obra el munt immens de models i fonts que li subministrava la seua cultura literària, de la mateixa manera que Alfonso de Valdés i Miguel de Cervantes, ja en els segles XVI i XVII, haurien aprofitat el *Tirante* com a pedrera d'alguns dels elements constitutius de les seues obres respectives.

Pel que fa a l'apèndix documental que complementa el llibre (pp. 121-142), format per un total de sis ítems no inèdits de naturalesa molt diversa —document que acredita que el manuscrit del *Tirant lo Blanc* havia estat empenyorat per Martorell a Galba; començaments i finals del *Tirant lo Blanc* i de la seua traducció castellana de 1511;

fragment del *DL* de Juan de Valdés en què esmenta un seguit de llibres de cavalleries entre els quals no s'inclou el *Tirante*; seqüència de la *Lozana Andaluza* que conté una al·lusió escabrosa a Lázaro de Tormes; tres documents relacionats amb Germana de Foix, la seua filla Isabel de Castella i l'Emperador, i dos fragments del *DMC* d'Alfonso de Valdés i del *Diálogo de la verdadera honra militar* de Jerónimo Jiménez de Urrea, referits al desafiament del rei de França a l'Emperador—, al marge de proporcionar elements que poden ajudar el lector al coneixement d'alguns aspectes relacionats amb les obres objecte d'estudi i dels contextos polítics, ideològics, socials i culturals en què foren escrites, no aporten cap informació vinculada a la tesi del llibre.

Comptat i debatut, en el seu estudi, Rosa Navarro, catedràtica de la Universitat de Barcelona especialitzada en literatura espanyola del Segle d'Or, palesa un coneixement minuciós i detallista dels textos que acara, si bé potser només en el cas del *Quijote* resulta més evident —tot i que potser no tant com suggereix l'autora— el deute amb el *Tirante*, i això perquè la constatació de concomitàncies entre motius literaris de dues obres no és necessàriament sinònim d'influència directa d'una d'aquestes sobre l'altra: la tòpica recurrent i, com la mateixa professora Navarro no s'està de reconèixer, la poligènesi i el record de lectures comunes són elements poderosos que no poden ser menystinguts.

RAFAEL ALEMANY FERRER
Universitat d'Alacant